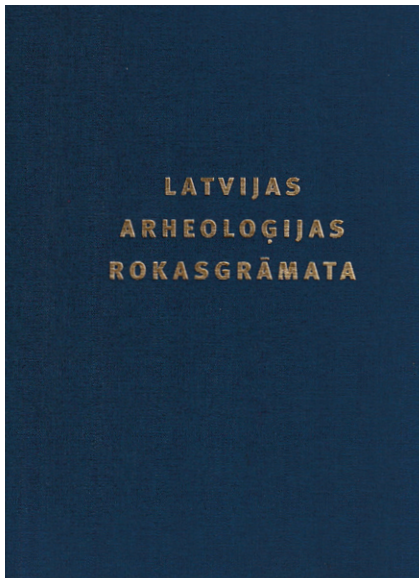

IZCILS KOPDARBS: LATVIJAS ARHEOLOĢIJAS ROKASGRĀMATA

Janīna Kursīte
kursite@hotmail.com

Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata

Atb. red. A. Vasks, G. Zariņa
Rīga: Zinātne, 2021, 677 lpp.

Atslēgas vārdi: *arheoloģijas rokasgrāmata, tēmas un sadaļas, autori*

Šī gada sākumā apgāds “Zinātne” ir laidis klajā četrdesmit astoņu autoru sagatavoto “Latvijas arheoloģijas rokasgrāmatu”. Raksta autore raksturo izdoto plašo Latvijas arheoloģijas nozares apskatu, gan salīdzinot to ar pirms sešdesmit gadiem iznākušo Jāņa Graudoņa un Vladislava Urtāna arheoloģiju popularizējošo grāmatu “Senatnes pēdās”, gan atzīmējot nupat iznākušās rokasgrāmatas jaunievedumus.

Četrdesmit astoņi Latvijas arheologi vai ar arheoloģiju saistīti autori uzrakstījuši apjomīgu “Latvijas arheoloģijas rokasgrāmatu”. Nebūdama arheoloģe, vien labprātīga arheologu darbu lasītāja, šo lieldarbu

vērtēju no tēmā ieinteresētas lasītājas skatu leņķa. Arheologi taču lieliski zina savas nozares pamatjēdzienus, izpētes virzienus, datēšanas metodes, periodizāciju un vēl simts un vienu jautājumu, kas skar šo jomu

un kas kopkrājumā guvis atspoguļojumu un var ieinteresēt senvēstures pētniekus vārda plašākajā nozīmē.

Pagājuši tieši sešdesmit gadi kopš iznāca Jāņa Graudoņa un Vladislava Urtāna arheoloģiju popularizējošā grāmata "Senatnes pēdās" (Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961). Salīdzinot grāmatas plānojumu ar tagadējo kolektīvo izdevumu, jākonstatē, ka tradicionālais plānojums daļēji saglabāts. J. Graudoņa un V. Urtāna grāmatā sadaļa "Dzīvesvietas" ietver apmetnes, pilskalnus, pilsētas, mūra pilis un citas celtnes, zem kurām no padomju cenzoru acīm "paslēptas" baznīcas. Jauniznākušajā arheoloģijas rokasgrāmatā šī sadaļa papildināta ar ezerpilīm, kas arī saprotams. Arheologa Jāņa Apala vadībā no 1959. līdz 1973. gadam apsekoti pāri par 100 Latvijas ezeri, meklējot senās dzīvesvietas. Kā izriet no viņa dzīvesbiedres Zigrīdas Apalas raksta rokasgrāmatā, pašreiz Latvijā atrastas un izzinātas desmit ezerpilis. Viszināmākā no tām ir latgaļu 8. gadsimtā būvētā un no 8. līdz 10. gadsimtam apdzīvotā Āraišu ezerpils. Arheologu daudzgadīgais pētnieciskais darbs šeit ir nesis augļus ne tikai zinātniskajā, bet arī praktiskajā laukā. Rekonstruētā ezerpils 1983. gadā dibinātajā Āraišu arheoloģiskajā muzejparkā ir viens no iecienītiem kultūrtūrisma objektiem.

Autoru kopdarbā, salīdzinot ar J. Graudoņa un V. Urtāna grāmatu, arheoloģiski pētīto vietu sarakstā klāt nākusi izvērsta sadaļa "Apbedījumu vietas", sākot no akmens laikmeta senkapiem un beidzot ar kapsētām (šķirkļu autori Z. Apala, Tatjana Berga, Jānis Ciglis, Austra Engīzere, Normunds Grasis, Elīna Guščika, Ināra Kuniga, Ilze Mālkalnite, Vitolds Muižnieks, Normunds Jērums, Arnis Radiņš, Roberts Spīrgis, Silvija Tilko, Artūrs Tomsons, Juris Urtāns, Andrejs Vasks, Armands Vijups, Antonija Vilcāne, Ingrīda Līga Virse, Ilga Zagorska, Gunita Zariņa, Irita Žeiere). No folkloristu skatu punkta īpaši saistošs ir Z. Apalas veiktais Ģūģeru

senkapu (Priekuļu novads) apraksts. Viņas vadībā tur no 1988. līdz 1991. gadam notika izrakumi, kur starp citiem atradumiem 11. gadsimta latgaļu vīrieša kapā konstatētas auduma paliekas no svītraina apmetņa vai segas, kas līdz šim ir senākais šāda veida atradums Latvijas teritorijā. Norāde uz šo atradumu un padziļinātām publikācijām par citiem atradumiem Ģūģeru kapu laukā ir īpaši noderīga etnogrāfiju studējošajiem un etnogrāfijā ieinteresētajiem lasītājiem.

"Depozīti" ir saistošs šķirklis gan J. Graudoņa un V. Urtāna grāmatā, gan arī šajā rokasgrāmatā. Speciālistiem, vēl jo vairāk nespeciālistiem, senlietu kopumi un to raksturs rosināt rosina iztēli gan par senajiem mantu ieracējiem, gan par atradējiem. Starp salīdzinoši neseniem atradumiem ir 2001. gadā uzietais bronzas laikmeta Staldzenes depozijs (šķirkļa autors A. Vijups) no gandrīz 90 atsevišķiem priekšmetiem — metāla lūžņu gabaliem, kuriem bija jākalpo par izejvielu jaunu rotaslietu vai citu priekšmetu atliešanai. Īpaši vēlētos atzīmēt pagājušajā gadā mūžībā aizgājušās arheoloģes T. Bergas milzīgo ieguldījumu gan Latvijas numismātikas vēstures izpētē, gan arī šeit, aprakstot 13. gadsimta monētu atradumu Rīgā, Peldu ielā, gan tā paša gadsimta Piltenes depoziņu. Piltenes depoziņa skrupulozā analīze, ko T. Berga veica monogrāfiskā pētījumā jau 2014. gadā, ļāva viņai nonākt pie vairākiem būtiskiem secinājumiem par 13. gadsimta naudas apgrozību Kurzemē, proti, par Vestfālenes un Ziemeļreinas, Gotlandes monētu apriti, kas vienlaikus paver plašāku priekšstatu par senajiem tirdzniecības ceļiem. Viņai rokasgrāmatā pieder arī pārskats par 10.–13. gadsimta saliekamajiem svariņiem un atsvariņiem, kas bija tirdznieku piederums.

Sadaļa, kas J. Graudonim un V. Urtānam viņu grāmatā bija nosaukta "Senie ceļi, brasli, ostas", jauniznākušajā rokasgrāmatā guvusi vispārīgāku, svešvārdos ietvertu apzīmējumu "Senās infrastruktūras objekti".

Šī sadaļa, kaut arī ietver ceļus, tiltus, ostas, laivas un kuģus, pat senās akas (autori J. Urtāns, A. Vilcāne), diemžēl apjoma ziņā ir viena no īsākajām. Saprotams, rokasgrāmatā katra atsevišķa tēma nav izvēršama, bet kaut vai seno ceļu tēma prasītos pēc plašāka izklāsta. Jau 1961. gada izdevumā V. Urtāns iezīmēja iespējamus virzienus: pie Tērvetes saplūstot septiņiem, pie Bauskas, Kuldīgas un Valmieras — astoņiem, pie Cēsīm — desmit seniemi ceļiem. Folklorā, bet arī senvēsturē ceļš ir bijis galvenais savienotājs starp dažādām telpas daļām, un līdz ar to gan simboliski, gan praktiski tas ir ļoti nozīmīgs kultūrelements. Šķirkļa par ceļiem skopais apjoms rokasgrāmatā nav pārmetums V. Urtāna dēlam Jurim Urtānam, bet nožēlas pilna konstatācija, ka krājuma žanrs (rokasgrāmata) un fiziskais ierobežojums (grāmatas apjoms) nav ļāvis autoriem dalīties plašākā informācijā ar lasītājiem.

Nedaudz izvērstāku atspoguļojumu, salīdzinot ar pirms sešdesmit gadiem iznākušo arheoloģijas grāmatu, šeit guvusi sadaļa par lauksaimniecisko un industriālo mantojumu Latvijā “Senie tīrumi un manufaktūru vietas” (autori Ritvars Ritums, Dita Auziņa). Piesaistošs ir uzmanības apliecinājums Kurzemes un Zemgales hercogistes iespējamām dzelzs manufaktūru vietām, īpaši ņemot vērā pēdējos gados vērojamo uzmanības pieaugumu hercogistes tēmai.

Latvijas senkultūrā ieinteresētus lasītājus kopkrājumā noteikti piesaistīs sadaļa “Sakrālās vietas” (J. Urtāns, Sandis Laime) gan tāpēc, ka šī tēma guvusi atspoguļojumu autoru iepriekšējās publikācijās, gan arī tāpēc, ka arheoloģiskais materiāls lietpratīgi papildināts ar izziņu par vietu folkloru. Koncentrētā, bet saturiski ietilpīgā veidā tiek piedāvāta informācija par Kurzemes elku kalniem, Lībiešu upuralu Salacgrīvas novadā, Zīmju klintīm, par kurām jau kopš 20. gadsimta 70. gadiem bija tik daudz strīdu, kā būtu traktējamas šīs Vidzemes pusē vairāk nekā 40 klintis atrodamās zīmes.

Vairāk nekā 100 lappuses rokasgrāmatā veltītas “Senlietām” (autori Viktorija Bebre, Rūdolfs Brūzis, J. Ciglis, Inga Doniņa, N. Jērums, Jānis Tereško, A. Tomsons, J. Urtāns, A. Vasks, A. Vilcāne), tostarp darbarīkiem, ieročiem, rotām. Labi strukturētu ieskatu novadu senajā apgērbā un tā piederumos sniegusi I. Žeiere. Ādas priekšmetu (apavu, jostu, maku, aizjūga piederumu, ieroču apvalku u.c.) atradumus dokumentējusi V. Bebre. Neiztrūkstoši ir arī senajai keramikai un metāla, stikla traukiem veltītie šķirkļi (Baiba Dumpe, Ilze Reinfelde). Sadaļa “Būvmateriāli un būvdetaļas” ir bijusi arheoloģes Ievas Oses pārziņā, cita vidū sniedzot atbildi uz plašāku lasītāju loku interesējošu jautājumu par slēdzeņu un atslēgu veidiem un to attīstību vēstures gaitā. R. Brūzis koncentrētā, bet prasmīgi veidotā informācijā sniedz pārskatu par senajiem uguns ieguves priekšmetiem, sākot no šķīļakmeņiem (varētu teikt arī šķīļakmeņiem) līdz šķīļamdzelzij. Etnomuzikologa Valda Muktupāvela veidots šķirklis “Mūzikas arheoloģija Latvijā” sniedz vērtīgu materiālu par mūzikas instrumentu (stabaļu, kaula svilpju un svilpaunieku, ragu, vargānu, kokļu pilnībā vai fragmentos) atradumiem Latvijas teritorijā. Lielākam lasītāju lokam noteikti varētu būt interese par V. Bebres veidotajiem šķirkļiem “Rotallietas” un “Spēles”. Tiek minēti gan rūceņi, vilciņi, spēļlaiviņas, rotallietu ratiņi, lelles, zirdziņu un putnu figūriņas, gan vēl citas senās bērnu spēllietas.

Rokasgrāmatā sniegts ieskats par citu zinātņu nozaru vai apakšnozaru iespējamu saistību ar pētījumiem arheoloģijā (autore I. Ose). Tostarp pieminēti rakstītās vēstures avoti (hronikas), kā arī iespējas, ko sniedz ikonogrāfija un ikonoloģija, heraldika, sfragistika, epigrāfika un vēl citas – loģijas un –ikas. Vienā vārdā piesaukta arī iespējamā valodnieku līdzdarbošanās. Un patiešām, toponīmikas speciālistu pētījumi gan nākotnē būtu, gan ir lietderīgi svētvietu, arī citu sakrālu objektu nosaukumu un līdz ar

to paplašinātā senvēstures izziņāšanā. Ne ar vārdu diemžēl netiek pieminēta folkloras avotu un pētījumu iespējamā klātpiederība arheologu skatījumam uz senvēsturi. Kā dzirdēts (bet varbūt tā ir tikai folklorā), sava pozitīva ietekme Latvijas ezerpiļu, pilskalnu, sakrālo akmeņu uziešanai arheologiem ir bijusi arī vietu teiku zināšanai.

Nav iespējams ielūkoties, pat ne uzskaitīt visas enciklopēdiskajā kopkrājumā pārstāvētās tēmas un apakštēmas, kas strukturētas atsevišķu šķirklju veidā. Vienīgi piebilstams, ka rokasgrāmatu ievada un noslēdz raksti, kuros arheoloģija skatīta vispārīgā kontekstā, iezīmējot tās pamatjēdzienu kopumu, izpētes virzienus, pētniecības metodes un paņēmienus, pieņemto periodizāciju (autori V. Bebre, Valdis Bērziņš, J. Ciglis, Laimdota Kalniņa, I. Ose, A. Tomsons, Māra Urtāne, A. Vasks, A. Vilcāne, I. Zagorska, G. Zariņa, Guntis Zemītis, Māris Zunde), kā arī pieminēkļu aizsardzību, saglabāšanu un izmantošanu (Sandra Zirne), tāpat informāciju par arheoloģisko materiālu krātuvēm Latvijā un ārpus tās (J. Ciglis, A. Radiņš, I. Reinfelde, S. Tilko, G. Zariņa). Rokasgrāmatā pieejams īss galveno sadaļu kopsaviļkums angļu valodā un bagātīga arheoloģisko pētījumu bibliogrāfija.

Kā tas visbiežāk enciklopēdiska rakstura izdevumos mēdz būt, arī šajā gadījumā autoru kolektīvs ir daudzskaitlīgs. Ne iespē-

jams, ne arī vajadzīgs, lai visi rakstītu stingri vienā veidā. Tā arī šeit ir raksti, kas veidoti, radot lasītājā intrigu ar saistošu izklāstu. Ir informatīva veida raksti, bet arī tādiem ir sava vieta un nozīme informācijas ieguvei. Dažviet, izlasot tā vai cita arheoloģijas termina aprakstu, būtu gribējis sagaidīt arī tā tulkojumu angļu vai angļu un vācu valodā. Vienlaikus ir saprotams, ka tas būtu saistīts ar grāmatas tā jau lielā apjoma palielināšanu. Galu galā arheoloģijas terminu atbilstmes angļu, vācu, krievu valodā savulaik sniegtas J. Graudoņa "Arheoloģijas terminu vārdnīcā" (1994). Piezīmējams, ka gan "Latvijas arheoloģijas rokasgrāmatu", gan J. Graudoņa arheoloģijas terminu vārdnīcu, arī J. Graudoņa un V. Urtāna darbu "Senatnes pēdās" ir izdevis apgāds "Zinātne" (sākotnēji ar nosaukumu "LPSR ZA izdevniecība"). Pozitīvi novērtējama stabilitāte un izdošanas nemainīgie standarti, kas apgādam bijuši svarīgi kopš pašiem pirmsākumiem. Tāpat izsakāma atzinība par labas kvalitātes un pārdomāta izkārtojuma krāsainajiem un melnbaltajiem attēliem (dizains, makets, Mārtiņa Plotkas attēlu apstrāde), labi papildinot tekstu. Atzinības vārdi nebūtu pilnīgi, ja tādi netiktu adresēti izdevuma pamatkomandai — atbildīgajiem redaktoriem G. Zariņai un A. Vaskam, redkolēģijai J. Ciglim, A. Radiņam, A. Vilcānei un J. Urtānam.

Par autori

Janīna Kursīte ir Latvijas Universitātes profesore folkloristikā, LZA īstenā locekle. Monogrāfisku pētījumu par latviešu folkloru, tradicionālo kultūru un literatūru autore. Kopš 1999. gada kopā ar LU studentiem regulāri veic lauka pētījumus Latvijas novados, kā arī apzinot latviešu diasporu ārzemēs.

About the author

Janīna Kursīte is a professor at the University of Latvia (UL), Full Member of the Latvian Academy of Sciences. Author of monographs about Latvian folklore, traditional culture and literature. Since 1999, together with students of the UL, she has regularly performed field studies in various regions of Latvia as well as studied Latvian diaspora abroad.

EXCELLENT CO-OPERATION: *LATVIAN ARCHAEOLOGY MANUAL***Janīna Kursīte***janina.kursite@lu.lv***Keywords:** *archaeology manual, topics and sections, authors*

At the beginning of this year, “Zinātne Publishers” has issued the *Latvian Archaeology Manual* prepared by forty-eight authors. The author of the article describes the published extensive survey of the branch of archaeology in Latvia, comparing it to the book popularising archaeology, published sixty years ago by Jānis Graudonis and Vladislavs Urtāns, *Traces of Antiquity*, and noting the innovations of the freshly published manual.